

III етап Всеукраїнської учнівської олімпіади з астрономії 2017/2018 навчального року. Харківська область. 11 клас.

Задача 1 «Яскравий Сиріус»

5 балів

Зі спостережень відомо, що найяскравіша зоря Сиріус наближається до Сонця зі швидкістю 8 км/с. Вважаючи, що зоря рухається тільки в напрямку Сонця, розрахувати приблизний час, коли ця зоря на нашому небосхилі стане яскравішою на одну зоряну величину. Видима зоряна величина Сиріуса $m = -1^m,5$, відстань до Сонця 2,64 парсеки.

Розв'язок:

Напишемо рівняння зв'язку абсолютної зоряної величини з видимою зоряною величиною та відстанню:

$$m = M + 5 \lg(r) - 5. \quad (2 \text{ б.})$$

Тоді на відстані $r - d$ зоря буде яскравіша на одну зоряну величину: $m - 1 = M + 5 \lg(r - d) - 5$.

Віднімаючи з першого рівняння друге, знайдемо: $1 = 5 \lg\left(\frac{r}{r - d}\right)$, що дає:

$$d = r(1 - 10^{-0.2}) = 0.97 \text{ пк, або } 0.97 \cdot 206265 \cdot 150 \cdot 10^6 \text{ êì } = 3 \cdot 10^{12} \text{ êì } . \quad (2 \text{ б.})$$

$$\text{Тоді час } T = \frac{d}{v} = 3.75 \times 10^{12} \text{ с, або } 120 \text{ тис. років.} \quad (2 \text{ б.})$$

Задача 2 «Зміщення зір»

10 балів

Космонавт, мандруючи Сонячною системою, висадився на невеликій планеті і провів спостереження декількох віддалених зір у напрямку, що близький до перпендикулярного площині орбіти планети. Він побачив, що положення зір змінюється з часом і за один оберт планети навколо Сонця вони описують коло радіусом $12'' ,4$. Як називається таке зміщення зір? Визначте на якій відстані від Сонця обертається ця планета? На якій планеті проводились спостереження?

Розв'язок.

Оскільки це зміщення однакове для декілька віддалених зір, це не може бути паралактичне зміщення, яке залежить від відстані до зорі. Це зміщення називається аберацією та пов'язане з тим, що швидкість руху Землі навколо Сонця змінюється за напрямком. (2 б.)

Зв'язок між кутом аберації α і орбітальною швидкістю планети v : $\sin(\alpha) = v/c$, де c – швидкість світла. Малий кут аберації дає нам змогу замінити синус кута самим кутом в радіанах, що дає $v = c \cdot \alpha(\text{рад}) = c \cdot \alpha''/206265 = 18 \text{ км/с}$. (2 б.)

Для обчислення відстані від Сонця планети використаємо третій закон Кеплера: $r^3/T^2 = 1$ (якщо період визначається у земних роках, а відстань у астрономічних одиницях). Переведемо 18 км/с в а.о./рік: $18 \text{ км/с} \cdot 365,25 \cdot 24 \cdot 3600 \text{ с} / 150 \cdot 10^6 \text{ км} = 3,8 \text{ а.о./рік}$. Тоді, розуміючи, що $v = 2\pi r/T$, можемо переписати третій закон Кеплера як $r v^2 = 4\pi^2$, або $r = (2\pi/v)^2 = (6,28/3,8)^2 = 2,7 \text{ а.о.}$ (4 б.)

Отже планета знаходиться у поясі астероїдів, оскільки в умові мова йде про невелику планету, то це може бути тільки карликова планета Церера (2 б.)

Задача 3 «Тінь від будинку»

15 балів

В Харкові 23 вересня опівдні довжина тіні від багатоповерхівки А дорівнює 1/3 відстані до сусіднього будинку В, що стоїть на північ від неї. Чи буде багатоповерхівка А закривати Сонце мешканцям першого поверху будинку В опівдні 22 грудня?

Розв'язок:

Опівдні висота Сонця над горизонтом дорівнює $h = 90 - \varphi + \delta$, де φ - широта місця (50° для Харкова), а δ – схилення Сонця (0° 23 вересня та $-23^\circ 27'$ 22 грудня). (5 б.)

$$\text{Довжина тіні } L(\varphi, \delta) = H \cdot \text{tg}(\varphi - \delta). \quad (3 \text{ б.})$$

Тому 22 грудня тінь буде в $\text{tg}(50^\circ + 23^\circ 27') / \text{tg}(50^\circ) = 3,365 / 1,192 = 2,82$ рази довша, ніж 23 вересня. (5 б.)

Оскільки $2,82 \cdot 1/3 < 1$, робимо висновок, що багатоповерхівка не буде закривати Сонце навіть в день зимового сонцестояння. (2 б.)

Задача 4 «Алула Південна»

5 балів

Алула Південна — подвійна зоря, що розташована у сузір'ї Великої Ведмедиці на відстані 8,37 парсек від Сонця. Абсолютна зоряна величина компонент 4^m,71 та 5^m,23. Через невелику кутову відстань між компонентами подвійність зорі непомітна неозброєним оком. Визначить видиму зоряну величину зорі.

Розв'язок:

Визначимо видимі зоряні величини компонентів. Зв'язок між абсолютною зоряною величиною M та видимою m : $M - m = 5 - 5\lg(r)$, де r — відстань до зорі у парсеках.

$$m_1 = 4,71 - 5 + 5\lg(8,37) = 4^m,32, \quad m_2 = 5,23 - 5 + 5\lg(8,37) = 4^m,84. \quad (2\text{ б})$$

Визначимо сумарну зоряну величину. Світлові потоки від двох зірок додаються: $I = I_1 + I_2$. Зв'язок між потоком та зоряною величиною: $I \propto 2,512^{-m} = 10^{-0,4m}$, (1 б)

$$\text{тоді сумарна зоряна величина: } m = -2,5\lg(10^{-0,4m_1} + 10^{-0,4m_2}) = 3^m,81. \quad (2\text{ б})$$

Задача 5 «Покриття Гіад Місяцем»

5 балів

03 грудня 2017 року відбулося покриття зоряного скупчення Гіади Місяцем. Дайте оцінку тривалості цієї події, якщо лінійний розмір скупчення 10 світлових років та відстань до нього 47 парсек.

Розв'язок:

Від моменту, коли диск Місяця почне покривати Гіади, до моменту, коли Місяць пройде скупчення, Місяць має пройти свій повний діаметр ($0^\circ,5$) та кутовий діаметр скупчення, який можна знайти з виразу: $\sin\left(\frac{\alpha}{2}\right) = \frac{R}{L}$, (дивись малюнок справа), де R — лінійний радіус скупчення, L — відстань до нього. Враховуючи, що цей кут малий, кутовий розмір скупчення у радіанах приблизно дорівнює значенню синусу кута:

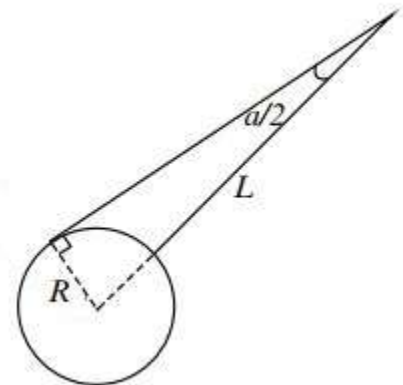
$$\alpha \approx \frac{2 \cdot R}{L} = \frac{D}{L}, \quad (2\text{ б})$$

де D — лінійний діаметр скупчення.

$$\alpha = \frac{10 \text{ н.д.}}{47 * 3,26 \text{ н.д.}} = 0,07 \text{ рад} = 3^i,7$$

Таким чином, за час покриття Місяць має пройти приблизно $0^\circ,5 + 3^\circ,7 = 4^\circ,2$.

Швидкість руху Місяця по небесній сфері можна оцінити, знаючи, що повне коло навколо Землі (360°) він проходить за 27,3 доби. Тобто швидкість руху складає приблизно 13° на добу, або 1° за 1,85 години. Покриття буде тривати 7,7 години. (3 б)

Задача 6 «Проблема SETI та світові константи»

20 балів

Виступаючи на засіданні Берлінської АН 18 травня 1899 р., Макс Планк зауважив, що «використовуючи світові константи (мались на увазі G , c , k , $\hbar$) ми отримуємо можливість встановити одиниці довжини, маси, часу і температури, що не залежали б від вибору будь-яких тіл або речовин і обов'язково зберігали б своє значення для всіх часів і для всіх культур, в тому числі і позаземних і нелюдських, і які тому можна було б ввести в якості “природних одиниць вимірювань”». Тим самим М. Планк, вбачав користь у використанні такої системи одиниць у разі можливого контакту із позаземними культурами.

З фундаментальних констант G , c , k , $\hbar$, скласти величини із розмірностями довжини, часу, маси, температури, густини та розрахувати їх значення. Швидкість світла у вакуумі $c = 299792458$ м/с, гравітаційна стала $G = 6,67 \cdot 10^{-11}$ м³кг⁻¹с⁻², редукована стала Планка $\hbar = h/2\pi = 1,05 \cdot 10^{-34}$ Дж·с, стала Больцмана $k = 1,38 \cdot 10^{-23}$ Дж/К.

Розв'язок:

Для початку виразимо Дж через основні одиниці: Дж = Н·м = кг·м²·с⁻². Найпростіше виразити масу: бачимо, що перемноживши $\hbar \cdot c$ отримаємо величину із розмірністю

$$\hbar \cdot c = (\text{кг} \cdot \text{м}^2 \cdot \text{с}^{-1})(\text{м} \cdot \text{с}^{-1}) = \text{кг} \cdot \text{м}^3 \cdot \text{с}^{-2}.$$

Тепер, поділивши цей вираз на G отримаємо

$$\hbar \cdot c / G = (\text{кг} \cdot \text{м}^3 \cdot \text{с}^{-2}) / (\text{м}^3 \cdot \text{кг}^{-1} \cdot \text{с}^{-2}) = \text{кг}^2.$$

Отже, кінцевий вираз для планківської маси буде:

$$M_{Pl} = \sqrt{\frac{\hbar c}{G}} = 2.2 \cdot 10^{-8} \text{ kg}; \quad (4 \text{ б})$$

Аналогічним шляхом знаходимо інші планківські величини.

$$l_{Pl} = \sqrt{\frac{G \hbar}{c^3}} = 1.6 \cdot 10^{-35} \text{ m}; \quad (4 \text{ б})$$

$$t_{Pl} = \sqrt{\frac{G \hbar}{c^5}} = 5.4 \cdot 10^{-44} \text{ s}; \quad (4 \text{ б})$$

$$T_{Pl} = \sqrt{\frac{\hbar c^5}{G k^2}} = 1.4 \cdot 10^{32} \text{ K}; \quad (4 \text{ б})$$

$$\rho_{Pl} = \frac{c^5}{G^2 \hbar} = 5.2 \cdot 10^{96} \text{ kg / m}^3; \quad (4 \text{ б})$$